

Баркарь У. Я.,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри германської філології та перекладу

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Лисевич І. Б.,

магістрантка кафедри германської філології та перекладу

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

ЗМІСТ І СТРУКТУРА КОНЦЕПТІВ РАДІСТЬ/*FREUDE* ТА ГОРЕ/*KUMMER* У НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ

Анотація. У статті представлено аналіз структури та змісту опозиційних концептів *radість / Freude* і *gore / Kummer* в українських та німецьких народних казках. У роботі проаналізовано дефініції понять «концепт», «емоційний концепт», визначено стилістичні та лінгвістичні засоби мови української та німецької казки, які передають її національний відтінок. Використано контекстуальний і семантичний методи дослідження, що забезпечило комплексний підхід для аналізу мовних засобів вираження вказаних концептів для інтерпретації емотивної сфери німецької та української національних картин світу. У процесі дослідження встановлено, що концептуальна картина світу формується в художньому тексті за допомогою концептів і ключових слів, які створюють концептосферу художнього твору. У сфері почуттів глибоко виражаються особливості національної свідомості. Назви переживань є продуктом осмисленої диференціації та ідентифікації почуттів, тобто словесними показниками мовця щодо його внутрішнього світу. У центрі уваги – німецькі лексеми *Freude / Kummer* та українські лексеми *radість / gore* як основні номінанти досліджуваних емоцій.

Здійснений компаративний аналіз функціонування мовностилістичних засобів на позначення понять *radість / Freude* і *gore / Kummer* на матеріалі німецьких і українських народних казок дозволив у процесі дослідження виділити актуалізовані ознаки цих концептів. Це дало можливість виявити інтегральні й специфічні елементи емотивної сфери національно-мовної картини світу обох народів.

У роботі розглянуто питання специфіки національних колоритів, а саме в чому полягають схожість і відмінність відтворення «емоційних концептів» *radість / Freude* і *gore / Kummer* в українських та німецьких народних казках. З'ясовано специфіку відтворення та реалізацію концептів *radість / Freude* і *gore / Kummer* на прикладах німецьких і українських народних казок, які демонструють взаємозв'язок емоцій, мови та культури окремого народу. Незважаючи на те, що *radість / Freude* і *gore / Kummer* є базовими емоціями, і ці концепти так чи інакше проявляють себе в будь-якій культурі, не можна говорити про ідентичність концептів *radість / Freude* і *gore / Kummer* в українській національній свідомості та національній свідомості носіїв німецької мови.

Ключові слова: українська казка, німецька казка, концепт, радість, горе, номінанти емоцій, ядро концепту, периферія, національний колорит.

Постановка проблеми. Мовознавство зазнало чималих наукових змін протягом століть. Лінгвісти приділили особливу увагу особистості, що є представником певного культурного та мовного середовища. Для того, щоб виявити певні лінгвокультурні особливості носія мови, мовознавці досліджують етнічно зумовлені лексичні та граматичні значення. Це сприяє виявленню національних характерних рис, які властиві українському та німецькому народам, отже, зрозуміти сприйняття цими етносами емоцій *radість / Freude* і *gore / Kummer* на прикладі текстів казок.

Усна народна творчість, а саме жанр казки, на матеріалі якої можна здійснити українсько-німецький порівняльний аналіз, вважається невичерпним джерелом для дослідження, адже фольклор відображає свідомість та глибину народного життя від покоління до покоління. Казку відносять до міжнародних жанрів, але вона вирізняється чітким національним колоритом, оскільки передає світоглядні настанови та морально-етичні ідеали певної нації.

Науковці вважають «концепт» основним чинником етнокультурної зумовленості. Зокрема, зростає інтерес учених різних галузей до внутрішнього світу людини. У сучасному мовознавстві емоції опинилися в центрі уваги та стали об'єктом лінгвокультурних і психолінгвістичних досліджень. Отже, емоції стали засобами для концептуалізації та вербалізації, які дають змогу відтворити мовну картину світу певних народів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Від XIX ст. і дотепер сьогодні вивченню народної казки присвячено багато українських і зарубіжних праць. Жанр казки, у якій відобразилися спосіб життя, звичаї та традиції народу, досліджували чимало літературознавців, мовознавців, культурологів, психологів тощо. Серед вітчизняних науковців-класиків казку вивчали М. Костомаров, П. Куліш, О. Афанасьєв, П. Чубинський, М. Драгоманов, В. Гнатюк [3], І. Франко, серед сучасників – Л. Дунаєвська [6], З. Лановик [10], М. Лановик [10], С. Кирилюк [8] та ін. Народна казка була у фокусі уваги таких закордонних літературознавців, як: І. Ган, К. Брігтс, Г. Грімм, І. Якобс.

Пізнання внутрішнього світу людини, зокрема її емоційної сфери життя, є багатограним і цікавим об'єктом для наукових студій як психологічного, мовознавчого, так і філософського характеру. Емоції посідають особливе місце в житті суспільства

та мови. Тому способи вербалізації емоцій зацікавили таких лінгвістів, як: Ю. Апресян, М. Красавський [9], Н. Арутюнова, В. Шаховський і Ю. Прадід.

На сучасному етапі опубліковано багато наукових праць, присвячених різним проблемам дослідження емоційної концептосфери, серед авторів яких Н. Арутюнова, В. Карасик, О. Кубрякова, В. Маслова, Ю. Степанов та ін. Однак дані праці не висвітлюють питань дослідження концептів *radість* / *Freude* і *gore* / *Kummer* як у німецькому, так і в українському фольклорі, а створюють передумови для глибшого аналізу всіх лінгвістичних засобів зображення цих концептів, а також порівняльного розгляду емоційних концептів, їх подібностей і відмінностей у національній свідомості українського та німецького народів.

Мета статті – дослідити структурно-семантичний зміст опозиційних концептів *radість* / *Freude* і *gore* / *Kummer* та засоби зображення національної мовної картини світу на прикладі українських і німецьких народних казок.

Матеріалом дослідження слугували класичні та сучасні збірки автентичних німецьких і українських народних казок загальним обсягом 30 текстів [5; 6; 11; 13; 15].

Виклад основного матеріалу. Нині зростає інтерес психолінгвістів, які вивчають зв'язок емоційності, до мовної репрезентації внутрішнього світу людини. Емоційна сфера людини визначає когнітивні процеси, безпосередньо впливає на її комунікативну діяльність. Учені встановили взаємозв'язок мови, пізнання та мислення з емоційним життям людини. Знання й емоції вважаються засобами концептуалізації та вербалізації свідомості індивіда. Актуальність дослідження емоційних концептів *radість* / *Freude* і *gore* / *Kummer* зумовлена тим, щоби краще зрозуміти глибину світогляду українського та німецького народів [7].

Для нормального функціонування людина повинна володіти базовими знаннями про навколишні предмети та світ, у якому вона живе. Джерела формування людських знань надзвичайно різноманітні. Інформацію про навколишній світ людина постійно отримує шляхом предметно-пізнавальної, чуттєвої та практичної діяльності, у процесах засвоєння рідної мови, осмислення нових даних (побаченого, почутого, пережитого тощо) і науково-теоретичного пізнання світу. Як бачимо, у базу знань людини входять різні компоненти: 1) мовні знання (знання мови (граматики): її вживання, принципи спілкування); 2) позамовні знання (знання про навколишній світ). Також варто зазначити, що знання можуть бути вербальні (формалізовані, явні) та невербальні (підсвідомі, неявні) [2, с. 4].

Сучасні мовознавці виділяють два провідних підходи щодо пояснення поняття «концепт»: 1) концепт як загальне поняття (традиційне розуміння); 2) концепт як комплекс культурно детермінованих уявлень про предмет (нове осмислення терміна в межах лінгвофілософської наукової парадигми). Поняття «концепт» тлумачать як багатовимірне смислове утворення, що належить колективній свідомості, виражене за допомогою мови, що включає у свою структуру особистий і народний культурно-історичний досвід, емоційний аспект слова; виконує функцію носія і передавача сенсу.

Концепт утворює складну розумову структуру, яка набуває в художньому тексті особливого значення й осмислення. Отже, відтворюється така картина світу, у якій можна виявити індивідуальні, національні, мовні та культурні особливості певного народу. Мовознавець М. Красавський запропонував поняття

емоційний концепт. Термін *емоційний концепт* обумовлює змістові, структурні, культурні, лінгвостилістичні мовні засоби для вербалізації людської діяльності, що базуються на певній поняттєвій основі, що охоплюють, окрім самого поняття, культурну цінність, образ [9, с. 46].

Отже, можемо дати визначення: концепт – це культурно детерміноване уявлення у свідомості людини про явища реальної дійсності, повністю або частково виражене мовними засобами.

Концепт має складну багаторівневу структуру, у центрі якої – ядро. У свою чергу, ядро утворює емоційну концептосферу, у якій проявляються власне людські емоції. Периферія подає інформацію про всі сфери буття індивіда, за допомогою яких здійснюються осмислення та функціонування існування людини.

До ядерних концептів у будові емоційно-концептосфери належать емоційні концепти *radість* / *Freude* і *gore* / *Kummer*, які виражають базові емоції, без яких неможливе буття особистості. Проаналізувавши подані дефініції лексем у тлумачному словнику Duden [14], визначаємо, що *Freude* позначається як почуття веселого настрою, внутрішньої веселості (*Gefühl des Frohseins, innerer Heiterkeit*) та щастя (*beglückt sein, Beglückung*), а також те, що викликає радість (*etwas, was jemand erfreut*). У свою чергу, *Kummer* тлумачиться як пригнічений стан людини, страждання, печаль через тяжку долю (*eine Betrübnis über ein schweres Geschick, das eigene Leid*), а також труднощі, з якими людина не може впоратись (*Schwierigkeit, mit der jemand nicht fertig wird*).

Концепт «радість» виражається в українській мові в синонімічному ряду, що репрезентований, наприклад, у таких лексемах, як *радість, утіха, задоволення, відрада*, серед яких лексема *радість* переважає. В українській мові лексема *радість* має два визначення: 1) приємність, почуття задоволення, втіха, щастя; 2) те, що викликало приємні почуття (подія, особа, предмет тощо) [12]. Лексема *gore* трактується в сучасній лінгвістиці так: 1) смуток, печаль, душевне переживання; 2) події, що спричинили розпач, страждання, скорботу; 3) нещастя, біда, лихо [12]. Як у німецькій, так і в українській мовах *radість* / *Freude* і *gore* / *Kummer* мають різні лексичні та стилістичні відтінки, які відображають національний, культурний і мовний колорит двох народів.

Казка посідає особливе місце в усній народній творчості в усьому світі з давніх-давен. Казку вважають особливим жанром, який має зазвичай алегоричний, чарівно-фантастичний та соціально-побутовий характер. В. Гнатюк писав: «Казки належать до найдавніших витворів людського духу й сягають у глибину таких далеких від нас часів, якої не досягає жодна людська історія» [3, с. 204].

На наш погляд, найбільш вдалим є визначення З. Лановик і М. Лановик: «Казка – це епічний твір народної словесності, в якому змальовані різночасові вірування, погляди та уявлення народу у формі структурованої, хронологічно послідовної сюжетної оповіді, яка має чітку композиційну будову, яскраво виражену колізію, в основі якої лежить протигорство між добром і злом, що завершується перемогою добра» [10, с. 405].

Народи світу переживали подібні історичні події протягом століть. Про це свідчить відтворення в казках різних народів світу дуже схожих сюжетних ліній, мотивів і образів. У казці відображається весь навколишній світ. Казки передають націо-

**Мовностилістичні засоби вираження концептів *radіть* / *Freude* і *gore* / *Kummer*
у німецьких та українських народних казках**

FREUDE	РАДІСТЬ
<i>vergnügt leben</i> (жити собі на втіху), <i>Glück bescheren</i> (наділити щастям), <i>Hochzeit feiern</i> (святкувати весілля), <i>das Reicherben</i> (успадкувати багатство), <i>glücklich</i> (щасливий), <i>alle Sorgen ein Ende haben</i> (закінчити з турботами), <i>wohlzufrieden sein</i> (бути задоволеним), <i>in Freuden leben</i> (жити в радості), <i>sich freuen</i> (радіти), <i>gutes Leben</i> (красиве життя), <i>Lust</i> (радість), <i>froh sein</i> (бути радісним), <i>lustig</i> (веселий), <i>Zufriedenheit</i> (задоволеність);	<i>зрадіти, красиво жити, з великою радістю, повеселішатися, мати щасливу та здорову сім'ю, жити у згоді, великі радощі;</i>
KUMMER	ГОРЕ
<i>traurig im Herzen</i> (смуток на серці), <i>jammern nach Haus</i> (сумувати за домівкою), <i>keine Ruh sein</i> (не мати спокою), <i>in Verzweiflung geraten</i> (бути в розпачі), <i>traurig</i> (сумний), <i>verspotten</i> (знущатися), <i>verachten</i> (зневажати), <i>das Lied ein Ende haben</i> (закінчилися радощі), <i>sich vor Sorgen herumwälzen</i> (страждати від клопот), <i>Notsein</i> (бути в біді), <i>totmachen</i> (вбивати), <i>sich grämen</i> (тужити), <i>das Unglück</i> (нещастя), <i>bittere Tränen weinen</i> (гірко плакати), <i>sterben</i> (помирати), <i>betrübt</i> (засмучений), <i>keine Ruhe lassen</i> (не давати спокою), <i>Sorge</i> (клопоти).	<i>смерть, похорони, гірко плакати, журилося, лихо, біда, нещастя, розлука.</i>

нальний колорит народу, зображують працю та побут, природні умови, спосіб життя етносу, їхні звичаї та традиції, обряди тощо. Завдяки цьому можна зазначити глибоку спорідненість і культурний взаємообмін між народами світу від покоління до покоління, «з уст в уста».

В українських і німецьких народних казках можна простежити, що тих, хто зазнав горя, нещастя чи біди, так чи інакше доля винагородить за їхні страждання, вони відчують, що таке радість та справжнє щастя. Злі, заздрісні, зрадливі, підступні, ледачі та негативні персонажі відступають, перемагає справедливість, радість посміхається хороброму, мудрому, милосердному, працьовитому та чесному персонажеві: він отримує багатство, стає володарем чарівних предметів тощо.

Найчастіше тяжку долю мають як у німецькій, так і в українській народній творчості молодший брат чи сестра, яких ображають старші члени родини, пасербиця, знедолені, бідняки, працьовиті, великодушні, старенькі дідусь чи бабуся тощо. Неодмінно негативні персонажі караються та дістають по заслугі, засуджується несправедливість, а позитивні герої переживають радощі (казки «Закопаний скарб», «Про дідову дочку й бабину дочку», «Пані Метелиця», «Мудра дівчина», «Die zwei Brüder», «Der Arme und der Reiche», «Dornröschen», «Hänsel und Gretel»).

Проаналізувавши такі українські народні казки, як «Мудра дівчина», «Телесик», «Дідова й бабина дочка» та ін., і німецькі народні казки, серед яких «Goldene Gans», «Hänsel und Gretel», «Frau Hölle» та ін., можемо визначити, які мовні засоби були використані для вираження концептів *radіть* / *Freude* і *gore* / *Kummer*. Результати відображені в табл. 1.

Як бачимо, емоція радості як в українських, так і в німецьких казках пов'язується з почуттям задоволеності та красивим життям, водночас у німецькому фольклорі акцентується також матеріальний складник, багатство і припинення турбот. Горе в українських казках часто асоціюється зі смертю або ж розлукою, у німецьких казках, окрім цього, негативні емоції спричиняє особистісні душевні страждання (знущатися над кимось, бути зневаженим, бути в розпачі тощо).

Висновки. Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що казки – один із найпопулярніших жанрів народної творчості, посідають знакове місце у фольклорі, у серцях дітей та дорослих усіх народів світу. У більшості українських та німецьких казок домінує використання мовних засобів виразності для зображення негативних емоцій.

Головні герої як українських, так і німецьких народних казок, які мають добре серце, є благородними, порядними та керуються високими принципами, завжди зазнають горя, нещастя, поганого ставлення, знущання. Незважаючи на важку долю та випробування на їхньому шляху, відновлюється справедливість, караються кривдники, герої пізнають радість і щасливе життя. Отже, концепти *radіть* / *Freude* і *gore* / *Kummer* є одними з базових у світоглядах кожної особистості, нації та народу. Можна зауважити, що в обох мовах концепти *radіть* / *Freude* і *gore* / *Kummer* мають значною мірою зближений національно-культурний характер як в українських, так і в німецьких народних казках, проте не можна говорити про цілковиту ідентичність зазначених концептів.

Концепти *radіть* / *Freude* і *gore* / *Kummer* у німецькій і українській мовах дуже подібні, але цілком не збігаються, вони «перегукуються» один з одним, проте зображуються в досліджуваних мовах неоднаково. Така різниця зумовлена специфічним образом життя народів, їхньою культурною спадщиною, характером мислення та сприйняття дійсності. Кожний етнос розуміє по-своєму: для німців, за нашими спостереженнями, *Freude* / *Kummer* – це більш матеріальне як цінність, тоді як для українців *radіть* / *gore* – духовне. Крім того, варто зазначити, що різна кількісна наповненість лінгвостилістичних засобів для відтворення емоцій *radіть* / *Freude* та *gore* / *Kummer* у німецьких і українських казках свідчить про велику різноманітність та виразність засобів у німецькій мові.

Література:

- Бока О. Комунікативно-когнітивна спрямованість казкового дискурсу. *Вісник Сумського державного університету*. 2006. № 3 (87). С. 15–19.
- Воркачів С. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. 2001. С. 64–72.
- Гнатюк В. Передмова до збірки народних казок «Барановський син в Америці»: вибрані статті про народну творчість. Київ: Наукова думка, 1966. С. 204.
- Голубовська І. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2004. С. 284.
- Гримм Я., Гримм В. Сказки – Märchen. Пер. с нем. Изд. с парал. текстом. Харьков: Фолио, 2017. 253 с.
- Дунаєвська Л. Українські народні казки. Київ: Веселка, 1990. 271 с.
- Заяц И. Особенности вербализации эмоционального концепта «горе» в средневерхненемецкий период. URL: <http://zhurnal.ape.relarn.ru/articles/2006/101.pdf> (дата звернення: 04.02.2020).

8. Кирилюк С. До питання дефініції народної казки. *Knowledge society : збірник наукових докладів общества знаній*. Лодзь, 2014. № 2. С. 51–54.
9. Красавский Н. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : монография. Волгоград, 2001. С. 40–59.
10. Лановик М., Лановик З. Українська усна творчість : підручник. Київ : Знання-Прес, 2001. 591 с.
11. Сакидон С. Німецькі народні казки. Київ : Веселка, 1992. 158 с.
12. Словник української мови : в 11-ти т. / ред. рада : І. Білодід (гол.) та ін. ; Ін-т мовознавства. Київ : Наукова думка, 1970–1980 рр.
13. Сухобрус Г. Українські народні казки. Київ, 2003. 330 с.
14. Duden.URL: <https://www.duden.de/> (дата звернення: 08.02.2020).
15. Uther H. Handbuch zu den "Kinder und Hausmärchen" der Brüder Grimm. Berlin : de Gruyter, 2008. 644 S.

Barkar U., Lysevych I. Content and structure of opposition concepts “joy” (*radість* / *Freude*) and “grief” (*zope* / *Kummer*) in Ukrainian and German folk tales

Summary. The article deals with the folk tale research including the basic study of Ukrainian and foreign scientists, from the mid 19th century up to nowadays. The most remarkable works of researches in this field are mentioned: M. Kostomarov, P. Kulish, O. Afanasev, P. Chubynskyi, M. Dragomanov, V. Gnatyuk, I. Franko, L. Dunayevska, Z. und M. Lanovik, S. Kyrylyuk. Folk tale is an inexhaustible source for research, because it reflects not only the understanding of our ancestors, but also remains a valuable moral and ethnic canon for future generations.

The article represents the analysis of the structure and content of nominative right opposition concepts “joy” (*radість* / *Freude*) and “grief” (*zope* / *Kummer*) in Ukrainian and German folktales. The definitions of the terms “concept”, “emotional concept” are analyzed and the stylistic and linguistic means in Ukrainian and German fairytales, which convey

its national connotation, are defined in the work. Contextual and semantic methods used in the research provided complex approach for linguistic analysis means of the above concepts for interpretation of emotional sphere of German and Ukrainian national world picture.

During the investigation, it is presupposed that the conceptual world picture is formed with the help of concepts and keywords that construct the whole conceptual sphere of the fiction text. The peculiarities of national awareness are deeply expressed in the sphere of emotions. Nomination of feelings is a product of meaningful differentiation and identification of experience, i. e. speaker’s verbal markers regarding his inner world. The focus is on the German lexemes *Freude* / *Kummer* and the Ukrainian lexemes *radість* / *zope* as the main nominations of the emotions. Thus, a comparative analysis of the linguistic means of the lexemes *radість* / *Freude* and *zope* / *Kummer* is carried out on the material of fairytales, enabled singling out fore grounded features of the concepts. The comparative method reveals integral and specific elements of the linguistic worldview of both nations.

The specific national colouring, similarities and discrepancies of verbal descriptions “emotional concepts” *radість* / *Freude* and *zope* / *Kummer* are discussed in Ukrainian and German folktales. The peculiarities of reproduction and realization of the concepts of *radість* / *Freude* and *zope* / *Kummer* are discovered on the material of German and Ukrainian folktales, which demonstrate the interconnection of emotions, language and folk culture. Despite the fact that *radість* / *Freude* and *zope* / *Kummer* are basic emotions and these concepts in some way are present in any culture, such concepts as *radість* / *Freude* and *zope* / *Kummer*, can’t be considered as identical in Ukrainian and German national mindset.

Key words: Ukrainian fairytale, German fairytale, concept, joy, grief, nominations of emotions, core of concept, periphery, national colouring.